

JADIDLAR HARAKATI VA MA'RIFATPARVARLIK – MILLIY UYG'ONISH SABOQLARI

Xakkulova Sevara Abdurasulovna

Toshkent Kimyo Texnologiya instituti Yangiyer Filiali

“Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar” kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

13.00.02 yo‘nalishi erkin tadqiqotchi,

+998931573107

Xabibullayeva Mohinur Dilshod qizi

Toshkent Kimyo Texnologiya instituti Yangiyer Filiali

Menejment yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

mohinurxabibullayeva240@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida shakllangan jadidchilik harakati va uning ma’rifatparvarlik g‘oyalari tarixiy-madaniy jarayonlar kontekstida tahlil etiladi. Bundan tashqari, o‘zbek xalqining ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotida jadidlar harakatining o‘rni va tarixiy saboqlarini anglashda muhim ilmiy manba bo‘lib xizmat qiladi. U bugungi kunda milliy g‘oya, ma’naviy yangilanish va zamonaviy ta’lim islohotlari bilan bog‘liq masalalarni tarixiy tajriba asosida baholash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar. Jadidchilik, ma’rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, yangi usul maktablari, Turkiston ziyolilari, islohot, milliy o‘zlik, mustaqillik, jadid matbuoti, tarixiy saboq, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ismoil G‘aspirali, milliy teatr, o‘zbek matbuoti, ta’lim islohoti, madaniy tiklanish.

Mustaqillik yillarida yurtimiz o‘quvchiyoshlarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda ularning ongi va tafakkurida Ona vatanga bo‘lgan mehr-muhabbatni uyg‘otish, mustaqilligimizni mustahkamlash borasida Turkiston jadidchilik harakati va uning ma’naviy-

ma'rifiy asoslarining mohiyati, jadidlarning xalq tafakkurini o'stirish, jumladan, yoshlarning ma'naviyatini boyitish yo'lidaolib borgan kurashlari, jadidchilik g'oyalarining Turkistonga tarqalishida milliy matbuot, badiiy adabiyot va teatrning ahamiyati va ularning ijodida Milliy istiqlol g'oyasining ifodalanishidagi o'ziga xosliklari o'rganila boshlandi. Prezidentimiz aytganlaridek, "Biz jadidchilik harakati, ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviyxazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va erkin hayotning qadrini anglab yetadi"deb ayni xaqiqatni aytib o'tgan edilar. Tarixiy taraqqiyot jarayonidan shu narsa yaxshi ma'lumki har qanday jamiyat va inson hayotining birmaromda kechishi, ertami-kechmi, tanazzulga olib boradi. Shuning uchun ham Turkistonlik jadidchilik harakatining ilg'or vakillari, xalqimizning peshqadam ziyolilari o'sha davr jamiyat hayotida kecha boshlagan tanazzulga qarshi kurashish yoki uning oldini olish uchun yangi g'oyalarni ishlab chiqishgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotiga e'tibor bersak, marifatparvarlik mafkurasi demokratik va milliy-vatanparvarlik harakatlarining g'oyaviy mazmunini tashkil etganligini ko'ramiz. Mamlakatimizda marifatparvarlik g'oyasining kelib chiqishiga asosiy sabab, birinchidan, rus istilochilik siyosatining chuqurlashib borishi natijasida paydo bo'lgan milliy ozodlik harakatlari; ikkinchidan, g'arbdan kirib kelayotgan demokratik harakatlarning istilochilar tomonidan bo'g'ib qo'yilishi; uchinchidan, millatparvar - fidoiy kishilarning qattiq ta'qib ostiga olinganligi va hatto ularning qatl etila boshlaganligi edi. Turkistonda jadidlar "Yosh buxoroliklar", "Yosh xivaliklar", "Yosh turkistonliklar" degan nomlarda faoliyat olib borishgan. Jadidlar turli mamlakatlardagi taraqqiyot, islohotlar uchun olib borilgan harakatlarning falsafiy tajribasiga tayanib, bu tajribani milliy asosda qayta ishlashga intildi, ayni paytda ijtimoiy taraqqiyot yo'llari haqidagi turli qarashlarning to'qnashuv maydoni ham bo'ldi. Mustamlakachilikka qarshi kurashning bosh g'oyasi ana shu murakkab yo'lda shakllanib yetildi. Muayyan g'oya, qarash, fikr, fakt, argumentni tarqatish, uni jamoatchilik ongiga singdirish va shu yo'l bilan jamoatchilik fikrini shakllantirish zaruriyati insoniyat

taraqqiyotining barcha bosqichlarida mavjud bo'lgan. Aksariyat hollarda jamiyatni boshqarish, barqarorlikni saqlash, ijtimoiy taraqqiyot sur'atlarini jadallashtirish, ma'lum ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy masalalar yechimi shuni taqazo etgan. "Chunki jamoatchilik fikrisiz jamiyat taraqqiyotini amalga oshirib bo'lmasligi oddiy haqiqatdir".

Targ'ibot sistemasining shakllanishiga sabab bo'lgan asl muddao ham Jadidchilikning tariximizda tutgan ahamiyati shundaki, birinchi bo'lib mustaqillik milliy mafkurasiga asos solinadi, g'aflat uyqusida yotgan mazlum Sharqni uyg'otadi va ko'zini ochdi, ozodlik, erk, milliy g'urur va sha'n haqida, buyuk ajdodlari, boy madaniyati, umuman mustamlaka istibdodi davrida unutilayozgan qadriyatlar to'g'risida jar soldi, ovoza qildi. Jadidlarning buyuk tarixiy xizmatlari shundan iboratki, ular yetilib qolgan ijtimoiy muammolarni hal qilishda evolyusion islohot yo'li asosida ishlab chiqdilar, ijtimoiy-davriy tuzum o'zgarishlarining eng maksimal effektiv yo'lini taklif qildilar va mustamlakachilik tartibotini yo'q qilishga urunadilar. Chor Rossiyasi tomonidan amalga oshirilgan mustamlakachilik siyosati esa vaziyatni o'nglash uchun hech qanday imkoniyat qoldirmadi. Shuning uchun ham jamiyatning ziyoli vakillari mamlakatni qoloqlik botqog'idan olib chiqish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etishning yagona yo'lini ma'rifatdan izlay boshladilar. Ilg'or ziyolilarning bu intilishlari qisqa muddat ichida mintaqadagi ma'rifatparvarlikni katta g'oyaviy hamda nazariy oqimga aylantirilishga katta hissalarini qo'shadilar.

Markaziy Osiyo ma'rifatparvarligining birinchi bosqichida mavjud ijtimoiy tuzum tanqidiga katta e'tibor berildi, ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy qoloqlikdan qutulishning yagona yo'li ma'rifat bilan bog'liqligi asoslab berildi. Ikkinchi bosqichda esa ma'rifatparvarlik g'oyalarini xalq orasida targ'ib qilish ishlariga e'tibor qaratildi. Bunda jadidchilik harakatining roli nihoyatda katta bo'ldi. "Jadidchilik – jahon sivilizatsiyasi yutuqlari, xususan ilg'or ilm-fan, madaniyat-ma'naviyatga, milliy va umuminsoniy qadriyatlar birligiga asoslangan, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'naviy qoloqlikka, Mustamlakachilik istibdodiga qarshi, milliy mustaqillikni barqaror etishga qaratilgan demokratik harakat edi". Jadidchilik harakati tomonidan amalga oshirilgan targ'ibot kishilar dunyoqarashi va ruhiyatini tubdan o'zgartirishda, ma'rifatparvarlik g'oyalarining jamiyat

hayotidan o'rin olishida, milliy mustaqillikning ma'naviy-madaniy va g'oyaviy-nazariy asoslarini yaratishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Hozirgi zamon targ'iboti o'zining plyuralistik xarakteri, targ'ib etilayotgan g'oyalarning turli-tumanligi bilan ajralib turadi.

XX asr boshlarida ma'rifatparvarlik faoliyati bilan milliy ta'lim-tarbiya tizimini yaratishga hamda yurtimiz istiqloli, xalqimiz ozodligi va erkinligi, kelajak avlodlarning obod va farovon hayotini ta'minlashga beqiyos hissa qo'shgan ajdodlarimiz Abdulla Avloniy, Mahmudxo'ja Behbudiy va Munavvarqori Abdurashidxonov "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirlandi. Ularga hukumat tomonidan ko'rsatilgan bunday yuksak e'tiborni kelgusida jadidlarning millat kelajagi va mamlakat taraqqiyoti, uning mustaqilligi va erki yo'lida qilgan xizmatlarini keng jamoatchilikka, xususan, navqiron yosh avlodga asl holicha yetkazish borasida amalga oshirilajak ishlarning dengizdan tomchi deyish mumkin. Zero, jadidchilik harakati va jadidlar faoliyatini bugungi kunda o'rganish va targ'ib qilish hozirgi va kelajak avlodga zarur xisoblanadi. Biz Uchinchi Renessansni strategik vazifa hisoblab, uni milliy g'oya darajasiga ko'tarmoqchi bo'lsak, jadidlarimiz ta'kidlashganidek, har kim o'zgarishi va o'zgarishni o'zidan boshlashi yani menidan kerak.

Xulosa. Jadidlar harakati O'rta Osiyo tarixida chuqur iz qoldirgan, milliy ong va ijtimoiy tafakkurning uyg'onishida muhim rol o'ynagan madaniy-ma'rifiy harakatdir. Ular mustamlakachilik siyosati natijasida yo'qolib borayotgan milliy qadriyatlar, til, madaniyat va tarixiy xotirani tiklash, milliy o'zlikni anglash, xalqni jaholatdan ma'rifat sari yetaklash g'oyalari bilan chiqqanlar. Jadidlarning ma'rifatparvarlik faoliyati orqali shakllangan milliy uyg'onish g'oyalari bugungi kunda mustaqil O'zbekiston taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Munavvarqori va boshqa jadid ziyolilarining fikrlarida jamiyatni o'zgartirish, ta'lim-tarbiyani isloh qilish, milliy birlik, siyosiy faollik va ijtimoiy adolat g'oyalari muhim o'rin egallagan. Ularning asarlarida ilgari surilgan milliy o'zlik, erkinlik, taraqqiyot va yuksalish konsepsiyasi bugungi global integratsiyalashuv jarayonida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shunday ekan, jadidlar merosini chuqur o'rganish, tahlil

qilish va undan saboq olish - yangi avlodni yetuk, ongli va vatanparvar etib tarbiyalash yo'lida muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Qodiriy H. Jadidchilik va milliy uyg'onish. – Toshkent: Fan, 2019.
2. Zohidov H. O'zbek jadidlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
3. Allamuratov Sh. Jadidchilik harakati: shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari. // Tarix va zamon, 2020-yil, 1-son.
4. Abdug'aniyeva G. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. – Toshkent: Sharq, 2005.
5. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2010.
6. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
7. Salohiy N. Jadidchilik harakati va o'zbek madaniyati taraqqiyoti. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti, 2015.
8. Tursunov M. XX asr boshidagi o'zbek ziyolilari va ularning ijtimoiy qarashlari.